

Venäläiset työläiset ja sääntelemättömät yrittäjät

Artikkeli käsittelee työssäkäyvien köyhyyttä, prekaaria työtä ja epävirallista taloudellista toimintaa. Se tukeutuu venäläisessä tehdaskaupungissa kerättyyn etnografiseen aineistoon ja tarkastelee työläisten liikkuvuutta virallisen ja epävirallisen työn välillä. ”Normaalia” teollista työsuhdetta pidetään prekaarina työssä koetun turvattomuuden vuoksi (Standing 2011). Turvattomuus ymmärretään matalana palkkana ja työprosessin kontrollin puutteena. Lisäksi turvattomuus liitetään ennen kaikkea siihen, että uusliberalistisella Venäjällä työläisiltä edellytetään joustavaa, itseään säätelevää subjektiviteettia. Oman hallinnan diskurssi asettuu vastakkaiseksi haastateltavien kokemukselle sosialismin aikana vallinneesta hyväntahtoisemmasta tuotantomallista (Burawoy 1992). Artikkelissa tarkastellaan, millaisia ulospääsystrategioita palkkatyön uudentlaisista rakenteista työntekijöillä on sekä näiden uusien rakenteiden vastustamiseen liittyviä puhetapoja.

Jeremy Morris

Kolmen tunnin ajomatkan päässä Moskovasta sijaitsee Izlutsinon pikkukaupunki, jonka teollisuusalueen läpi kulkevan tien varrella näkyvin merkki työnteosta on kaikkialla rehottava epävirallinen talous Neuvostoliiton ajalta peräisin olevien tehtaiden sijaan. Joidenkin arvioiden mukaan epävirallinen talous käsittääkin lähes puolet Venäjän kansantuotteesta (Andrews et al. 2011). Izlutsinossa sitä edustavat muun muassa epäviralliset taksit, joilla rakennustyöläiset hank-

kivat elantoansa, ja kausituotteita kaupittelevat tienlaitamyijät.¹

Izlutsinossa on viisi taksifirmaa, ja ruuhka-aikaan kaupungin päällystämättömälle ja kuoppaiselle ”keskusaukiolle” on pysäköity parikymmentä taksia. Kaikki kuljettajat ovat miehiä – nuoria ja vanhoja – jotka ovat luopuneet varsinaisesta työstään lähes kokonaan. Suurimman osan taksityöstä saaduista tuloistaan he tienaa ajamalla harvakseltaan lyhyitä ja vähän tuottavia paikalliskyytejä, sillä suurin osa kauemmas matkustavista ihmisistä käyttää kerran tunnissa *oblastin* pääkaupunkiin ajavaa linja-autoa.

Saadakseen työskennellä on jokaisen kuljettajan kuitenkin maksettava mojova summa taksikeskukselle ja vieläpä ostettava radiolaitteisto ja taksikilpi omilla rahoillaan. Jos asiat ovat näin

heikosti, niin miksi kukaan luopuisi pysyvästä, vaikkakin huonosti palkatusta teollisuustyöstä ja valitsisi epävarman uran taksiryttäjänä? Esimerkiksi taitava trukin kuljettaja Saša on useampaan otteeseen vaihtanut virallisen työnsä epäviralliseen taksinkuljettajan työhön. Vuonna 2010 hän sai tarpeekseen sementtitehtaasta, jossa oli työskennellyt 18 kuukautta:

¶¶ Menin takaisin taksinkuljettajaksi. ”Tämä työ riittää nyt”, sanoin pomolle. Olin yksi parhaista vuorotyöläisistä siellä, mutta he eivät jätä sua koskaan rauhaan. He eivät kestä katsoa, jos näkevät, että sulla ei ole kiire, vaikka olisit tehnyt hommasi puolessa siitä ajasta mitä se vie muilta.

Saša selitti, että vaikka hän oli täyttänyt oman osansa sopimuksesta eli työskennellyt hyvin ja nopeasti ilman valvontaa, tehtaan johtajat eivät olleet tyytyväisiä. He antoivat lisää työtä heti, kun hän oli saanut ensisijaiset työnsä valmiiksi. Sašalla on kuitenkin sosialistinen käsitys tuotannon moraalitaloudesta eikä hän halunnut ryhtyä ”omaehtoiseksi” työläiseksi. Tämä ristiriita Sašan ja työnantajan välillä johti kasvavaan todennäköisyyteen tehdä epävirallista työtä.

Lisäksi epävarmuus eduista vähensi pysyvän työn arvostusta. Joskus pyynnöt ylimääräisestä vapaasta evättiin, koska työtä oli paljon, kun taas hiljaisina kausina työläiset joutuivat pakkolomalle. Lisäksi vastarintaa aiheutti väliportaan johtoon kuuluvan niin kutsutun ”pikkupomon” käyttäytyminen työpaikalla. Pikkupomojen katsottiin yleisesti vahtivan työläisiä ja kantelevan heistä. Pysyvän työn arvostusta vähensivät myös tehdastyön ”äärimmäisen matalat palkat” (Morrison 2008, 149). Palkasta jäi niukasti säästöön eikä se näin antanut mahdollisuuksia kodin talouden turvaamiseen pitkällä aikavälillä. Vaikka epävarmoissa oloissa tehtävään viralliseen työhön liitetyt merkitykset vaihtelivat, yksi seikka oli selvä: matala palkka ja sosialismin aikana itsestäänselvyyksinä pidettyjen etujen puuttuminen vähensivät työn arvoa tuntuvasti. Toinen tärkeä seikka, mikä vähensi virallisen työn arvoa, oli liian tarkan valvonnan tulkitse-

minen autonomian menetyksekseksi.

Työläisillä oli neuvostoajan puutaloudessa syntynyt tiheä sosiaalinen verkosto, joka helppotti epäviralliseen työhön siirtymistä. Vaikka työläiset eivät voineet järjestäytyä vastustamaan huonoja työoloja, heillä oli monia sellaisia sosiaalisia kontakteja, joiden kautta he pääsivät työskentelemään epävirallisesti. Keskeisin tekijä työntekijöiden tyytymättömyyteen onkin uusliberalismin oloissa tapahtunut muutos työpaikalla toteutetussa valvonnassa. Vaikka tätä ei voi yleistää koskemaan kaikkea teollisuustyötä, etnografien aineistot osoittavat, että hallitsemisen vastustus ja kokemus työn arvokkuuden menetyksestä yhdistävät nykyaikaisen prekariteetin moninaisia ilmenemismuotoja. Esimerkiksi Simon Clarke (2007) väittää, että nykyisissä olosuhteissa työn johdon rooli on muuttunut kollektiivin edustajasta johdon agentiksi. Tutkimukseni osoittaa, että tämä prosessi on käynnissä myös taloudellisesti ja maantieteellisesti syrjäisissä paikoissa Venäjällä.

Epävarmaa eli *prekaaria* työtä koskeva teollisuusmaissa tehty tutkimus kuvaa usein epätavallisia tai satunnaisia työsuhteiden käytäntöjä ja sopimuksia. Näin ollen prekaarityö saa monia eri merkityksiä, mutta yleensä se määritellään vastaakohtana normatiiviselle, vakaalle, kokoaikaiselle ja yhden työnantajan alaisuudessa tehtävälle työlle. Tämä antaa olettaa, että on olemassa myös vakaassa, pitkäaikaisessa työsuhteessa oleva työläinen, jolla on etuja, oikeuksia ja omat edustajat (Kalleberg 2009; Standing 1999; Vosko et al. 2003). Sosialismin jälkeisessä Euroopassa tutkimuksen keskiössä on ollut työssäkäyvien köyhyys, mikä on johtanut tarpeeseen tehdä yhtä aikaa montaa työtä erilaisissa virallisissa ja epävirallisissa työsuhteissa (Stenning et al. 2010, 90–101; ks. myös Williams & Round 2007).

Tämän artikkelin tarkoituksena ei ole määritellä prekaarin käsitettä uudelleen vaan näyttää, kuinka teollisuustyöläiset, kuten edellä mainittu Saša, määrittelevät virallisen ja pysyvän työsuhteen samalla tapaa turvattomaksi kuin epävirallisenkin työn. Kiinnitän tutkimuksessani huomiota myös erilaisissa töissä koettuun

epävarmuuteen (erona ansiotoimeen) (Standing 2011). Se, että työntekijät eivät voi itse säädellä työprosessia, ja että työsuhteet ovat tulleet korostetun yksilöllisiksi, koetaan pääasiallisina epävarmuuden aiheuttajina myös vakituudessa työsuhteessa olevien keskuudessa. Muodollisesta työpaikasta irtisanoutumisen syiksi annettiin esimerkiksi työntekijöiden järjestäytyneen vastarinnan täydellinen puuttuminen, työväenluokan kurjistuminen (ks. Crowley 2001) ja yritystasoisien sosiaalisten etujen menetys. Aiemman tutkimuksen mukaan työläiset ajattelevat matalapalkkaisen virallisen sektorin olevan epävirallista turvallisempi vaihtoehto, koska työnantajan nähdään käyttävän pakkovaltaa nimenomaan epävirallisella sektorilla (Yaroshenko et al. 2006). Tämä artikkeli osoittaa kuitenkin vastakkaisia kehityskulkuja ja esittää, että Venäjän talouden muutos on dynaaminen erityisesti Länsi-Venäjällä, missä Moskovan läheisyys merkitsee ainaista työvoimapulaa. Kuten yleensä antropologiselle tutkimukselle, etnografisille menetelmille on ominaista analyttisten kategorioiden synnyttäminen. Pyrinkin tässä artikkelissa vastaamaan aineistolähtöisesti kenttätyöstäni nousevaan kysymykseen, miksi työläiset pyrkivät pois virallisen talouden piiristä. (Vrt. *grounded theory*, Glaser & Strauss 1967.)

Työläisten vastauksia työn epävarmuuteen liittyen tulee tarkastella myös tuotannon tason teollisten suhteiden ”moraalisen järjestyksen” näkökulmasta (Burawoy 1992, 102), jossa ruumiillinen työ (*labour*) asettuu etusijalle. Tämä työläisten tulkintatapa työstä on säilynyt sosialismin jälkeisenä aikana ja sitä voidaan pitää muistinvaraisena resurssina, jota vasten nykyisyyttä arvioidaan (Straugh 2007). Michael Burawoy onkin vakuuttavasti todennut, että sosialismin aikana tuotanto edellytti huomattavan autonomista työvoimaa myös tehtaan lattiatasolla. Muun muassa puutetalouden vuoksi työläiset järjestäytyivät itsenäisesti ja olivat aktiivisia ongelmanratkaisijoita (emt. 108). Työssä saatu itsearvostus, työn yhteiskunnallinen merkitys ja työläisten rooli tuotannontekijöinä olivat

sosialistisen hallinnon aikana kasaantuneita psykososiaalisia etuja (ks. Alasheev 1995). Pettymystä ja vaihtoehtoisten töiden etsimistä voi havaita tilanteessa, jossa sopeutuvaa, vastavuoroista yhteistyötä edellyttävä tuotantoprosessi (emt. 100–101) katoaa ja jossa se korvataan sekä lähiesimiestä että itsekuria rasittavilla teknisillä ja työnjohdollisilla pakoilla.²

Uusimmissa tuotannon sosiologisissa tutkimuksissa Michel Foucault’n ajatus hallintamenteliteetista (Miller & Rose 1990; Larne 2000) on ollut hyödyllinen kiinnitettäessä huomiota siihen, miten työläisiä ylistetään itseohjautuvina subjekteina ja miten heidät saadaan entistä vastaanottavaisemmiksi niin kutsutuille ”jälkifordistisille vaatimuksille” (Atkinson 2010). Etnografinen tutkimukseni kuitenkin osoittaa, että sosiaalisten suhteiden kautta järjestäytyvä työ tarjoaa valmiuksia vastustaa hegemonista diskurssia joustavasta itsensä alistamisesta virallisella sektorilla. Samalla epävirallinen työ nojaa ajatuksiin yrittäjähenkisyydestä, jonka kautta myös lievennetään virallisella työsektorilla vallitsevaa epävarmuutta. Näen tämän perustuvan enemmän jaettuun sosiaaliseen identiteettiin – tehdastyöläisten verkoston solidaarisuuteen – kuin ”yksilöllistymiseen” (Beck & Beck-Gernsheim 2002; Atkinson 2010, 414). Esimerkiksi virallisen työpaikan jättämisestä aiheutuva häpeä on tehoton hallinnan keino (Bjerg & Staunæs 2011), koska tutkimuksen kohteena olleiden henkilöiden sosiaaliset verkostot tukevat teollisuustyötä koskevaa kriittistä puhetapaa.

Tutkimukseni tarkoitus on tuoda esiin työhön liittyvän epävarmuuden niin sosiaalisia kuin historialliseen aikaan ja paikkaan liittyviä erityispiirteitä. Keskittyminen työssä koettuun epävarmuuteen eroaa merkittävästi siitä lähestymistavasta, jota on käytetty muihin maihin kohdistuvassa epävarman työn tutkimuksessa ja joka on keskittynyt pääasiassa osa-aikatyöhön ja työn osa-aikaistumiseen (ks. Rodgers 1989, 2–4; Standing 1999; 2009; Thornley et al. 2010; Vosko 2006).³ Tämän artikkelin tutkimusotetta voikin verrata sellaiseen yrittäjyydestä tehtyyn tutkimukseen, jossa tarkastellaan ihmisiä, joilla

on vain vähän sosiaalista pääomaa, kuten esimerkiksi Robert Macdonaldin (1994) tekemä pohjoisenglantilaisien sosiaalietuisuuksien saajien epäviralliseen työhön keskittyvä tutkimus. Samaan tapaan tutkimuksessani esiintyvillä venäläisillä haastateltavilla on useita luokkaan perustuvia resursseja, muun työyhteisön jäsenten jakama kokemus työläisyydestä, oma ymmärrys itsestään taitavana työläisenä ja ennen kaikkea jäsenyys sosiaalisesti kapeassa tai horisontaalisessa verkostossa (emt.; Burawoy 2001, 1113; Smith 2010; Dunn 2004). Tämä on sekä etu että haitta työn epävarmuuden hallinnan kannalta, sillä resursseja, jotka tarjoavat vaihtoehtoja virallisella sektorilla tehdyille työlle, ei voi irrottaa luokkaan perustuvista rajoituksista. Liitänkin erilaisista siteistä, lojaliteeteista ja normien verkostoista muodostuvaa lattiataason työkuultuuria tarkastelevan tutkimukseni myös aikaisempaan, sosialististen ja sosialismin jälkeisten työläisten tutkimukseen (Burawoy 1992). Erityisesti Burawoy on korostanut kapitalistiseen yhteiskuntaan liittyvän elämäkokemuksen tutkimisen tarvetta, koska niin monet analyysit ”sulkevat pois alemmat luokat, jonka tuloksena näistä tulee suurten muutosten tyrmistyneitä, hiljaisia tai hiljennettyjä sivustakatsojia” (2001, 1107).

Seuraamalla niin työläisistä kuin työntekijän ja työnantajan välisistä suhteista tehdyn tutkimuksen viitoittamaa polkua (ks. esim. Burawoy 1992; Ashwin 1999; Dunn 2004; Morrison 2008) tämä artikkeli keskittyy venäläisiin teollisuustyöntekijöihin. Pyrin osoittamaan, että epävarmasta asemastaan huolimatta työtä tekevät köyhät käyttävät hyväkseen identiteettinsä, saavutuksiansa ja muistojensa suomia resursseja virallisen työn epävarmuuksista selviämises- sä. En väitä, että tutkimuskohteenani olevat Venäjän provinssien sementti-, linoleumi- ja kalkkitehtaissa työskentelevät muodostaisivat ”solidaarisen työväen yhteisön” (Standing 2011). Päinvastoin, muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta, virallinen työvoima on pysynyt Venäjällä atomisoituneena ja kansalaisyhteiskunta heikkona (ks. esim. Ilyin 2006). Tästä huolimatta työläiset etsivät niin väliaikaisia kuin pysyviäkin

strategioita prekaareista työsuhteistaan pois pääsemiseksi hyödyntämällä paikka- ja luokkaperusteisia tukiverkostojaan. Guy Standingin (emt.) mukaan vastavuoroisuuden ja veljeyden arvot ovat ominaisia työyhteisöille, mutta puuttuvat prekariaatilta. Katson, että Standingin tekemä prekariaatin eri aspektien jaottelu on monilta osin hyödyllinen. Omassa tutkimuksessani pyrin kuitenkin laajentamaan tilapäisen ja epävarman työn näkökulmaa, sillä väitän, että yleisesti väliaikaisiin epäsäännöllisiin työsuhteisiin pohjoisissa teollistuneissa maissa keskittynyt tutkimus jättää usein perinteisen (teollisuus-) työväenluokan tarkastelun prekaarityön synnyttäneiden uusliberalismin ja globalisaation prosessien ulkopuolelle.

Etnografinen kenttätyö tehdaskaupungissa

Artikkelissa käytetty tutkimusaineisto on kerätty Euroopan puoleisella Venäjällä, Kalugan alueella kolmessa eri otteessa. Matkojeni yhteiskesto oli kuusi kuukautta etnografista kenttätyötä marraskuun 2009 ja joulukuun 2010 välisenä aikana. Aineistonkeruumenetelmäni olivat havainnointi, osallistuva havainnointi ja puolistrukturoidut haastattelut. Haastateltavien ydinjoukon muodostavat noin 20 työläistä, joiden kanssa kävin keskusteluja heidän siirtymästään virallisesta toimesta epäviralliseen työhön.⁴

Tutkimukseni kohteena on yksi piiri (*raijon*), johon kuuluu kaksi, väkiluvultaan 15 000 ja 20 000 suuruista pikkukaupunkia, jotka sijaitsevat noin 30 kilometrin päässä alueen pääkaupungista. Neuvostoliiton aikana molemmissa kaupungeissa oli yksi suuri työnantaja. Tutkimukseni keskittyy näistä kahdesta kaupungista pienempään, johon viiataan tässä nimellä ”Izlutšino”.⁵ Se rakennettiin aikoinaan toisen maailmansodan raunioista paikallisen luonnonvaroihin perustuvan teollisuuden ja jalostuksen ympärille.⁶ Käytännössä se oli yksi suuri teollisuusyritys, joka vastasi talojen ja muun infrastruktuurin rakentamisesta koko kaupunkiin. Tehdas tarjosi enemmistölle kaupungin asukkaista hyvin pal-

kattua teollisuustyötä ja pääasiallisesti miestyötekijöilleen perheineen erilaisia työhön liittyviä etuja, kuten työmaaruokaa, julkisen liikenteen matkalippuja ja lomamatkoja.⁷

”Tehdaskaupunkipiiri” oli yksi pienimmistä kaupunkimaisen asutuksen tyypeistä Neuvostoliitossa (Lehmann & Ruble, 1997). Tällaisen paikkakunnan sosiaalinen rakenne oli ja on edelleen teollisuustyöläisten hallitsema. Izlutsinossa tärkein työnantaja oli koneenrakennustehdas, joka toimitti maansiirtokoneita puolustusministeriölle. 1990-luvun puolivälissä tehdas hajotettiin joukoksi pienempiä yksityistettyjä yrityksiä, jonka seurauksena yli puolet työntekijöistä menetti työpaikkansa. Tästä huolimatta kaupungissa on jäljellä vielä useita merkittäviä, noin 1000 työntekijän tehtaita tai teollisuusyrityksiä ja useita 10–100 ihmistä työllistävää ammattilaisalojen pienyritystä.⁸

Prekaari virallinen työ

Useiden Sašan kaltaisten keskeisten informanttien työhistorioita kokoamalla ja yhdistämällä voi tuottaa ymmärrystä siitä, kuinka prekariteetti nähdään virallisessa työpaikassa. Seuraavaksi käsittelen tarkemmin kahden muodollisen työpaikan jättäneen haastateltavani työhistoriaa. Lisäksi käsittelen kahta tehdastyöläistä, joista yksi on osin riippuvainen virallisesta työstään ja toinen virallisessa työssä, jonka suunnittelee jättävänsä ja jonka ohella tämä on jo hankkinut tuloja omaan laskuun tehtävästä epävirallisesta työstä. Näiden tapausten ei ole tarkoitus olla edustava otos teollisuustyöläisistä, mutta ne antavat kuitenkin kattavan kuvan niistä keinoista, joilla tutkimukseni kohteena olevassa kaupungissa vastataan virallisessa työssä kohdattuun epävarmuuteen.

Sašan lisäksi toinen keskeinen informanttini, Volodja (44 v.) oli päässyt pitkäaikaiseen työsuhteeseen merkittävään neuvostokauden yritykseen heti toisen asteen koulutuksen päätettyään. Hieman yli 30-vuotiaana hän oli työskennellyt kolme vuotta sementtitehtaassa ja mennyt sieltä töihin pienempään muovitehtaaseen. Tämän

jälkeen hän palasi vielä sementtitehtaaseen alle vuodeksi kunnes ryhtyi tekemään erilaisia epäsäännöllisiä töitä, esimerkiksi parkkipaikan yövartijana, taksinkuljettajana ja omaan laskuun toimivana autonkorjaajana tehden pääasiallisesti hitsaushommia. Lisäksi muutaman kilometrin päässä kaupungista sijaitsevalla, aarin kokoisella viljelypalstalla oli tärkeä rooli Volodjan elämässä. Se ei ainoastaan auttanut kotitalouden ruokatuotannossa vaan toimi myös paikkana, joka helpotti hänen epävirallista työtään (hän korjasi autoja palstalle rakennetussa tallissa) ja toimimistaan osana laajennettua sosiaalista verkostoa erillään yksityisemmästä ja ahtaasta kaupunkiasunnosta. Volodjalla olikin tapana kutsua tuttujaan säännöllisesti palstalleen saunomaan ja kylään pieneen mökkiinsä.

Toinen informanttini Dmitri (29) oli aloittanut työn yhdessä Kalugan autotehtaista toisen kenttämatkani alussa. Muutamaa kuukautta myöhemmin hän oli kuitenkin jättänyt työnsä tehtaassa ja tehnyt puolen vuoden ajan taksinkuljettajan hommia. Ennen autotehdasta hänen työuransa oli ollut jokseenkin samankaltainen kuin Volodjalla. Työttömyysjakson jälkeen hän oli ollut monissa kausiluonteisissa ja epävirallisissa töissä, kuten rakennusmiehenä, lastaajana paikallisissa yrityksissä, tavarantoimittajana ja pitkänmatkan taksin kuljettajana. Koska Dmitri oli tehnyt monenlaista virallista ja epävirallista työtä, hän oli kehittänyt hyvin laajan sosiaalisen verkoston, minkä avulla löysi jatkuvasti uusia kertaluontoisia töitä. Hän oli myös myynyt perheensä viljelypalstan ostaakseen kalliin tila-auton, joka oli hyödyksi hänen omaan laskuun tekemälleen työlle.

Kolmas informanttini Viktor (26 v.) oli osin luopunut virallisesta työstään. Hän oli tehnyt manuaalista työtä paikalliselle työnantajalle pienellä palkalla monia vuosia. Varsinaisen työnsä lomassa hän oli ollut töissä epävirallisesti rakennusalalla Moskovassa ja muualla. Lopulta hän jätti virallisen työnsä, koska ei ollut onnistunut saamaan matalapalkkaiselle valtionyöntekijälle myönnettäviä lisäetuja. Työttömyysjakson jälkeen hän oli löytänyt

tuottoisan kausiluontoisen työn 7–9 kuukaudeksi vuodessa pienessä, rekisteröimättömässä PVC-ikkunoita asentavassa yrityksessä. Lopun aikaa hän oli joko työttömänä, kyseli työtä aikaisemmista virallisista työpaikoistaan tai teki erilaisia pikkuhommia käteismaksua vastaan. Nuorena naimattomana miehenä Viktorilla oli hyvin laaja ja monipuolinen sosiaalinen verkosto, jota hän hyödynsi menestyksekkäästi löytääkseen epävirallista työtä.

Neljäs informanttini Georgi (35) on tässä esiintyvistä esimerkeistä kenties ainoa laajemman ryhmän edustaja, nimittäin taitava kuutamourakoitsija niin virallisella kuin epävirallisellakin sektorilla. Hän säilytti paikkansa virallisessa ammatissaan hankkiessaan samalla huomattavia sivutuloja epävirallisesta työstä edustaen näin kaikkein tyypillisintä tapausta Venäjän monimuotoistuneessa taloudessa (Williams & Round 2007, 2331). Hän tienasi pienehköä palkkaa muovitehtaassa käyttäen samalla suuren osan illoistaan ja viikonlopuistaan asentamalla kotien lämmitys- ja viemärintijärjestelmiä. Hän teki töitä verkostonsa kautta tulleille asiakkaille, esimerkiksi anoppinsa naapurille. Epävirallinen työ oli epäsosiaalista ja uuvuttavaa. Lisäksi siihen liittyi niin merkittäviä taloudellisia etuja kuin myös riskejä; yksi 2–3 päivän työkeikka saattoi tuoda 200 prosenttia kuukauden nettopalkasta. Kenttätyöni loppuajankana Georgi kertoi, että hän harkitsi jättävänsä virallisen työpaikkansa, vaikka muovitehtaan tarjoamat epätavallisen anteliaat edut ja joustavat järjestelyt asettivatkin hänet vaikean valinnan eteen.

Epävarmuus osana työssä käyvien köyhyyttä

Työläiset kuvasivat niin henkilökohtaisissa tapaamisissa kuin ryhmähaastatteluisissakin työssäkäyvien köyhyyttä, riittämätöntä palkkaa ja sosiaalietuuksien puutetta:

“Itse asiassa olen tullut siihen tulokseen, että [virallinen] työ ei ole sen arvoista. Kun näin, miten paljon aikaa kului mitättömän summan ansaitse-

miseen, menin kotiin ja tulin todella vihaiseksi (Viktor).

“On nöyryyttävää olla työssä sellaisella palkalla. On parempi ottaa riski, että työtä ei olisi koko ajan. Voin saada kolmen kuukauden palkan lapioidamalla maata jonkun moskovalaisen rikkaan mökinrakennustyömaalla. He ainakin maksavat minulle oikeaa rahaa. Sitten voin levätä vähän aikaa ja olla ihan hiljakseen (Dmitri).

“Aika ei ole rahaa – et voi hankkia sitä takaisin. Taksia ajamalla voin tehdä töitä sillä tahdilla kuin itse haluan. Voin tehdä 24 tunnin vuoron tai tehdä pitkän matkan Moskovaan ja takaisin ja hankkia sen verran rahaa, minkä hankkimiseen meni tehtaassa viikko tai enemmänkin. Ainakin istun omalla perseelläni omassa autossani ja olen oma itseni. Kukaan kaverini ei katso minua alaspäin sen vuoksi, ettei minulla ole pysyvää työpaikkaa. Se on kuin lause siitä elokuvasta: ”Voitko muka elää pelkästään omalla palkallasi?” (Saša).

“En työskentele palkan vuoksi. Kukaan ei tee niin. Joo, me saadaan palkanlisät, mutta ilman näitä etuja, kuten hyvää sairausajan korvausta tai lomamatkoja, jättäisimme kaikki työpaikan. Myönnän että pomomme on epätavallinen siinä, että [...] hän tietää miten kohdella hyviä työntekijöitä. Mutta hän ei pysty maksamaan sellaista palkkaa, että sillä eläisi (Georgi).⁹

Lisäksi haastateltavat näkivät, että virallisen talouden palkat eivät riitä kotitalouden suunnitelmalliseen ylläpitämiseen eli he eivät kyenneet säästämään tuloistaan tärkeisiin pitkän aikavälin tavoitteisiin, kuten lasten koulutukseen ja asunnon hankkimiseen. He kertoivat myös yleisen ostovoiman heikkenemisestä verrattuna neuvostoajan teollisuustyöntekijän vastaavaan ostovoimaan. Lisäksi suppeahkoalaisen ja väestöllisesti yhtenäisen sosiaalisen maantieteen roolia haastateltavieni elämässä ei tule väheksyä. Sen kautta heidän laajennettuun sosiaaliseen verkostoonsa muodostui yhteenkuuluvaisuuden tunne kovasti työtätekevinä, mutta sorrettuina

työläisinä (erotuksena koulutetuista ”kynänpörittelijöistä” tai pääoman omistajista). Identiteettiä ja työläisasettämistä vahvistava sosiaalinen kanssakäyminen ilmenikin vieraanvaraisuuden kulttuurina: entiset ja nykyiset kollegat tapasivat toisiaan kaupungilla ja viljelypalstoilla.¹⁰ Kuitenkin suuri osa verkostojen ylläpitämisestä vain tapahtuu – ohimennen väistämättömissä, toisinaan lukuisissa päivittäisissä tuttavien tapaamisissa kaupungin keskeisillä julkisilla paikoilla. Sattumalta tapaaminen on helppoa, sillä kaupungissa on vain yksi tori, pieni määrä kauppia ja yksi tienristeys, josta monet työläisiä kuljettavat bussit noutavat vuoroon meneviä työntekijöitä samaan aikaan.

Yksilöllistetyt, itsensä hallintaa edellyttävät työsuhteet

Vaikka työssäkäyvien köyhyys oli ilmeistä Izlutiinossa voi silti kysyä, onko huono palkka ainoa keskeinen syy viralliseen työhön kohdistuvaan tyytymättömyyteen ja halukkuuteen siirtyä epäviralliseen työhön. Joidenkin haastateltavieni mukaan kokemus virallisesta työstä johtaa työn merkityksen arvioimiseen itsearvostukseen liittyvien määreiden kautta. Virallisesta työstä saaduilla kokemuksilla oli vahva yhteys häpeän tunteeseen ja itsekunnioituksen puutteeseen, jotka olivat tulosta muuttuneista työsuhteista. Näin oli erityisesti jos työhön liittyi itsensäätelyn pakko tilanteessa, jossa työ itsessään oli halventavaa (olosuhteiden tai palkan vuoksi) ja jossa lähiesimiehet valvovat, vastustavatko työläiset tätä pakkoa vai mukautuvatko he siihen. Virallisen työn jättäminen ymmärrettiin ”pienemmäksi pahaksi” ja parhaimmillaan ihmisen persoonaa muuttavaksi kokemukseksi.

Työläisten kokemus yksilöllistymisen lisääntymisestä työpaikan henkilösuhteissa tulee ymmärtää yhteydessä neuvostoaikaisiin palkitsemisen ja kurin käytäntöihin, jotka olivat ”henkilöityneet” (Morrison 2008, 135), mutta eivät ”yksilöllistyneet”. Neuvottelu ja kaupankäynti niistä asioista, joilla oli työläisille aineellista merkitystä, kuten bonuksista, urakkapalkka- ja

ylityökorvauksista, olivat pitkälti henkilöityneet, sillä yksittäisen työprikaatin esimiehellä oli paljon omaa päätösvaltaa (Morrison 2008, 139). Samalla tapaa kuin Burawoy on havainnut Unkarissa, neuvosto-Venäjäällä työläisillä oli jonkin verran autonomiaa työpaikallaan. Kuitenkaan yksittäiset työntekijät eivät olleet ryhmänsä jäseninä sellaisten valvonnan ja alistamisen pakkojen kohteena kuin nykyisin. Urakkapalkat olivat matalia, ja bonuksia tehdystä työstä maksettiin (Morrison 2008, 138) välittämättä työnlaadun vaihtelusta yksittäisten työntekijöiden välillä. Jopa hyvissä työporukoissa oli tuottavuudeltaan keskitason alapuolella olevia työntekijöitä, joiden yksilöllinen panos – tai sen puute – kätkeettiin koko ryhmän suoritukseen. Nykyisin katkeruutta aiheuttaa se, että koko tuotantoprosessi on jatkuvan valvonnan alla. Valvontaa harjoittavat monen eri tason esimiehet myös välittömän tuotantoyksikön ulkopuolelta. Katkeruutta aiheuttaa myös esimiesten armoton vaatimus siitä, että työntekijät olisivat joustavia ja sääntelisivät itse itseään esimiestensä ymmärryksen mukaisten tuotantoelämän pakkojen mukaan.

Jopa pienimmässä ja kaikkein yhteenhittautuneimmassa tutkituista työporukoista, Georgin muovitehtaan prikaatissa, odotukset alisteisiksi tuotantoyksiköiksi muuttumisesta olivat selvästi havaittavissa. Käydessäni hänen työpaikallaan odotettua raaka-ainetta ei toimitettu ja Georgin työporukka otettiin välittömästi toisen ryhmän alaisuuteen tekemään rutiinitehtäviä kuten huoltamaan sorveja, puhdistamaan laitteita ja tuomaan uusia raaka-aineita ulkona sijaitsevasta varastosta. Tämänkaltaiset tehtävät olivat yleensä apumiesten vastuulla. Georgin esimies lähti etsimään vuoropäällikköä ja ryhmän miehet alkoivat nopeasti keksiä tekemistä, joka saisi heidät näyttämään kiireisiltä. Kun pomo palasi, tyhjä kuorma-auto saapui yllättäen ja kaikki kynnelle kykenevät kutsuttiin lastaamaan sitä. Toisen työporukan työntekijä puolestaan valitti, että kyseinen lastausurakka merkitsi sitä, että hänen piti jättää lämpötilasta riippuvainen työnsä kesken, mikä viivästytti sen valmistumista. Myöhemmin Georgi kertoi tapauksesta seuraavaa:

He odottavat meidän olevan heti kaikkialla ja silti saavan tuotteen valmiiksi ennen määräaikaa. Pomot ovat kuin ampiaisia, ne pörräävät ympärillä ja häiritsevät sinua. Mutta jos olisin valittanut tänään, he kirjoittaisivat minusta raporttiin ja silloin bonukseni olisi mennyttä. [...] On naurettavaa, miten pitkälle he joskus menevät löytääkseen sinulle tekemistä. He eivät kestä sitä, jos et näytä kiireiseltä. Tarkoitan siis, että hyvät porukat kärsivät, jos ne työskentelevät hyvin ja saavat työnsä valmiiksi nopeasti. He ovat jopa yrittäneet antaa meille luudat työpaikan lakaisemista varten, vaikka kaikki tietävät, että siinä ei ole mitään järkeä. Vuoropäällikkö on todellinen paskiainen, kaikkien nähden hän sanoi meille [prikaatien johtajille], että ettekö voi olla aloitteellisia ja etsiä jotakin hyödyllistä, mitä porukka voisi tehdä [...]. Pääpointti on, että pomot eivät ole vain ketä tahansa, he ovat kantelijoita. Me teemme työt, he eivät tee mitään, vain vahtivat meitä. Heidän ei pitäisi kohdella meitä siihen tapaan: me ollaan porukka, jolla on asema; pomo tietää, että me teemme aina kunnan työtä.

Georgin työporukka jakoi hänen pettymyksensä. Seuraavana päivänä yksi työntekijä erosi tapauksen vuoksi. Hän kertoi Georgille, ettei jaksanut tätä hässäkkää enää pidempään.

Volodja ilmaisi samanlaista mielihahaa liityen puhetapaan ”alistetusta, mutta joustavasta” valvonnanalaisesta työläisestä. Hän kertoi kokemuksestaan trukkiporukina sementtitehtaalla:

Voin lastata kuorma-auton sementtisäkeillä vaikka silmät kiinni yhtä tiiviisti kuin tulitikkulaatikon taukoja pitämättä. Mutta jos olen yövuorossa ja saan homman valmiiksi, kun jäljellä on vielä kolme tuntia ja otan sitten nokoset takaosassa, he käyttäytyvät kuin olisin ollut varkaissa.

Volodja oli jättänyt työnsä sementtitehtaalla toistamiseen sen jälkeen, kun hän oli vastustanut ”täydentäviä” töitä trukilla ajamisen lisäksi. Lisätöiden vastustaminen oli johtanut siihen, että hänelle annettiin rangaistukseksi hankalampia vuoroja ja hänet pantiin pakkolomalle hiljai-

sempana aikana.

Dmitri kertoi kaikille halukkaille siitä, miten hän oli mennyt töihin uuteen autotehtaaseen Kalugassa. Kun hän jätti työnsä vain muutamaa kuukautta myöhemmin, olisin odottanut hänen kohtaavan edes jonkinlaista paheksuntaa ystäville ja sukulaisiltaan. Tehtaalla palkat olivat noin 30 prosenttia korkeammat kuin Izlutišinossa keskimäärin ja muut edut huomattavia. Siitä huolimatta Dmitri argumentoi hyvin tehokkaasti tuttavapiirilleen, että hänen mielestään kukaan itseään kunnioittava työläinen ei sovellu periaatteessa joustavaan, mutta kuitenkin tiukkaan kuriin perustuvaan työympäristöön autotehtaalla. Hän odotti pääsevänsä kokoonpanolinjalle, mutta ensimmäisten viikkojen ajaksi hänet pantiin naisista koostuvaan työporukkaan, joka ei edes purkanut osia laatioistaan, vaan pelkästään repi irti suojamuoveja puisten laatikoiden päältä. Hänet pantiin tällaiseen työhön, jotta nähtäisiin, olisiko hän halukas alistumaan tehtaan vaatimuksiin. Kun hän viimein pääsi kokoonpanolinjalle, hän huomasi, ettei siellä ollut yhtään helpompaa. ”Ne ulkomaiset johtajat, he tunkevat nenänsä joka paikkaan, mitä linjalla tapahtuu”, hän kertoi kokoonpanolinjatyöstään.

Dmitri vastusti sitä, että hän olisi koko ajan vastuullinen tekemisistään, vaikka, kuten hän asian näki, hän oli vasta työnsä alussa. On ironista, että hän päätti jättää tehtaan jouduttuaan tarkastuksen ja moitteiden kohteeksi, koska hän oli oma-aloitteisesti organisoinut työtään tehokkaammaksi. Hän oli kokoonpanolinjalla seurannut toista työntekijää, joka näytti hänelle siinä kohtaa linjaa tehtävät, rajalliset työt eli pakokaasujärjestelmän osien kiinnittämisen auton pohjan alapuolelle. Tähän kuului toistuva liikkuminen lähellä linjaa sijaitsevan työpöydän luo ja oikean kokoisen pultin valinta putkiston seuraavaa osaa varten. Dmitri kertoi, kuinka hän oli ollut yllättynyt siitä, että hänen piti ennen linjalle tuloa käydä yksityiskohtaisissa, videoiden katselua sisältävissä koulutustilaisuuksissa sen sijaan, että hän olisi voinut oppia asian nopeammin seuraamalla toisen työntekijän työtä. Hän painotti myös sitä, että ulkomaalaiset johtajat korostivat tuotanto-

linjan protokollan noudattamista sen suhteen, missä järjestyksessä tehtävät tehtiin. Samaan aikaan koulutuskeskustelut korostivat toistuvasti aloitteellisuuden ja sopeutumisen merkitystä: yhtiö halusi työntekijöitä, jotka voisivat ”opettaa itseään” ja työskennellä monissa paikoissa tuotantolinjaa lyhyellä varoitusaajalla. Dmitri näki mahdollisuuden valmistumisajan lyhentämiseen rikkomalla työnantajan ohjeita. Muutaman viikon kuluttua liukuhihnatyön aloittamisesta hän alkoi kasata tilaviin haalarintaskuihinsa oikean määrän kutakin pulttia, jotka tarvittiin alustan alla tehtävään työhön. Hän kykeni pitämään nau-lapyyssä oikeassa kädessään ja ottamaan oikea-kokoiset pultit toisella kädellä taskustaan, mikä vähensi käyntejä työpöydän äärellä ja nopeutti työtä. Dmitri oli keksinyt tekemisen perusteella oikotien, mutta se sekoitti kirjanpitoa ja tarkas-tusprosesseja, jotka olivat olennaisia, jotta toiset työntekijät voisivat tehokkaasti täydentää osia. Hänen ulkomaiselta linjapäälliköltä saamansa huomautus oli pieni, mutta vahvasti seikan, jonka Dmitri oli huomannut jo ensimmäisestä työtehtä-västään: itse asiassa työpaikan kulttuuri ei ollut ”joustava”, vaan perustui itsensä alistamiseen etukäteen annettuihin yrityksen ohjeisiin. ”Teet sen joko heidän tavallaan tai se on väärin. Vaikka keksisit sen itse ja olisit oikeassa”, kiteyttää hän periaatteen. Suhteellinen autonomia, joka sosi-alismin aikana oli johtanut työntekijälähtöisiin ongelmanratkaisuihin oli menetetty.

Sosiaaliset verkostot ja vaihtoehtoinen puhe työstä

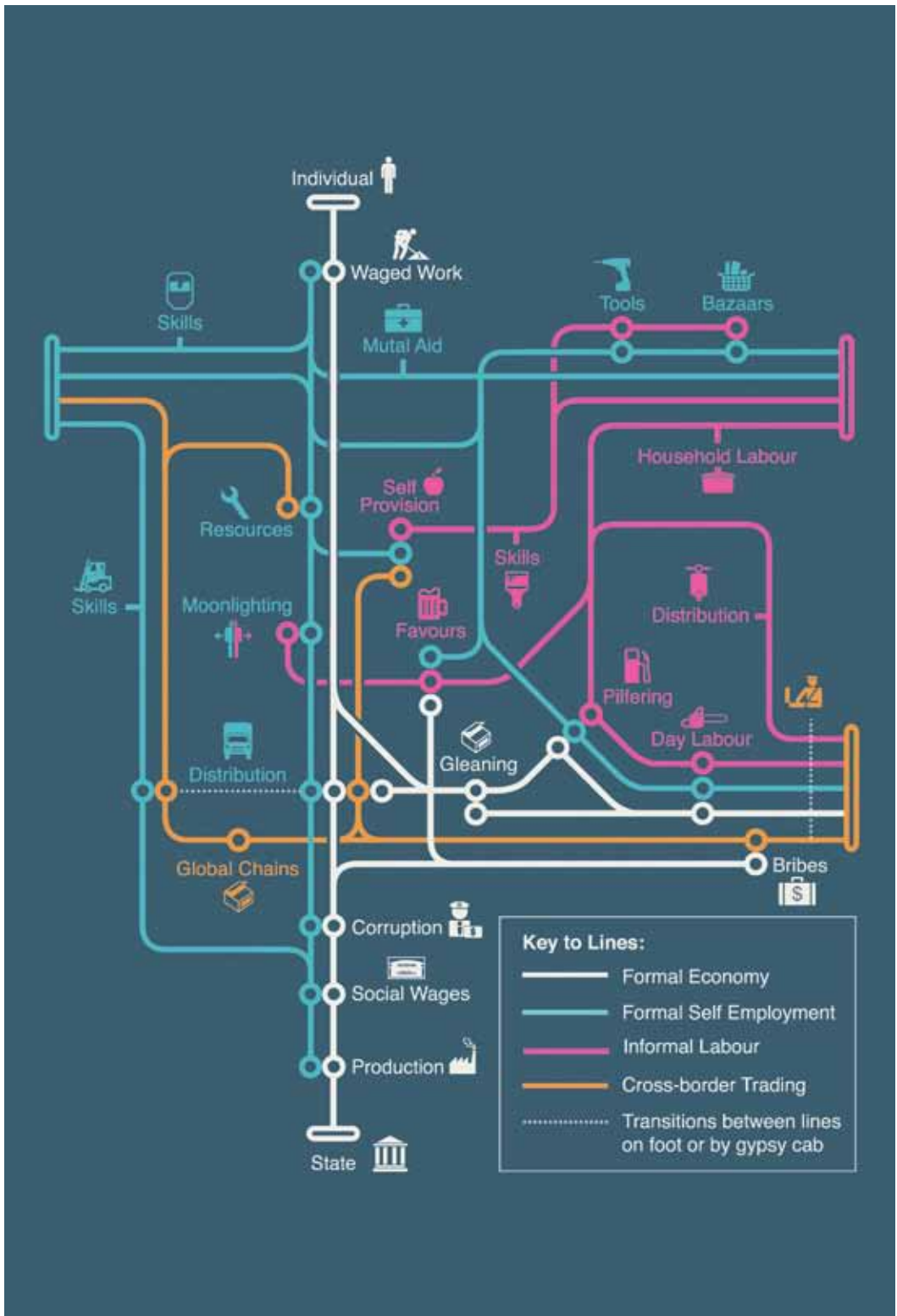
Pian edellä kuvatun tapauksen jälkeen Dmitri jätti tehtaan ja alkoi hyödyntää pakettiautoaan helpottaakseen epävirallisesti tehtäviä töitään. Keskustelu, josta olen esittänyt katkelmia yllä, liittyy Dmitryn ja hänen entisten kollegoidensa kohtaamisiin. Osa näistä työskenteli autotehtaalla, ja toiset sementtitehtaalla. Tässä entisten kollegoiden piirissä oli mukana Viktor, joka oli työskennellyt lyhyen aikaa Dmitrin kanssa. Viktorin nykyinen työpaikka – rekisteröimätön PVC-ikkunoiden asennusfirma – oli yksi entisten

ja nykyisten kollegoiden vuorovaikutuksen pai-koista. Tämä pistäytymispaikka, johon liittyi niin työtekoa kuin sosiaalisia suhteita ja vapaa-aikaa, oli tärkeä tila työläisidentiteetin kehittymiselle. Se oli myös keskeinen paikka harjoittaa virallisen työn vastustamisen keinoja. Siellä muodostui jaettu puhetapa ja mahdollisuudet virallisen työn ulkopuolella selviämiseen. Työpaikka ja muut sosiaaliset tilat, kuten viljelypalsta ja kaupun-gin julkisten tilojen kapea sosiaalinen rakenne, tarjosivat paljon mahdollisuuksia luokkaan pe-rustuvien sosiaalisten verkostojen päivittäiselle ylläpitämiselle, mikä puolestaan helpotti vaihto-ehtoisten töiden tekemistä virallisen talouden ulkopuolella. Juuri pistäytymällä tässä PVC-ikkunoiden asennusfirmassa Viktor oli löytänyt kausiluontoisen työnsä asentaa ikkunoita. Hän oli pitänyt yhteyttä rakennuksilla työskennelleiden työläisten verkostoon. Yksi heistä oli tullut liikkeeseen juomaan votkaa, minkä jälkeen tämä löysi töitä. Vastaavasti yhteys Viktoriin oli tuonut Dmitrille epävirallisen kuljetustyön firmassa.

Sosiaalinen pääoma, joka liittyy siihen, että on ollut joskus samassa työpaikassa tai että ollaan ystäviä työkaverin kanssa, mahdollistaa pääsyn työkaverien sosiaaliseen verkostoon ja erityisesti niihin jaettuihin arvoihin ja merkityksiin, jotka liittyvät työprosessien kontrollin tärkeyteen. Tämä muistuttaa ”metatason työyhteisöä” (Van Maanen and Barley, 1984). Näin sosiaalisen uu-sintamisen vaihtoehtojen muotojen artikulointi tulee mahdolliseksi, koska yksilöt ja perheet tulevat yhteisön jäseniksi vuorovaikutuksessa tällaisen miljöön kanssa. Dmitri näki, että Viktor pärjäsi hyvin epävirallisissa töissä; vastavuoroi-sesti Viktor ymmärsi Dmitrin tulkinnan autoteh-taan järjestämistä vaatimuksista:

▼▼ Et sinä ole raakaa savea, eihän? He eivät voi tehdä sinusta mitä tahansa he halusivat [...], tavallinen kansalainen tietää, miten tehdä monta erilaista asiaa eikä siitä pääse eroon.

Tämän jälkeen Viktor kommentoi siirtymis-tään omaan laskuun työskentelyyn:

A conceptual schematic map showing overground and underground economic networks, Jon Whitty.

¶¶ Siellä [tehtaassa] meidän piti työskennellä enemmän sen saamamme rahan eteen. Emme voineet tehdä vain sen verran, kun he maksoivat meille, se ei ollut heille tarpeeksi. Nyt me työskentelemme juuri niin paljon kuin haluamme. Vaikka siitä saakin vähemmän.

Toinen haastateltava Kolja kertoi samasta asiasta:

¶¶ Voit tehdä omat päätöksesi itse [siitä milloin ja kuinka paljon työskennellä], vaikka tekisitkin työtä jollekin toiselle [kuten omaan laskuun tehtävät putkityöt]. Hän maksaa sinulle lopputuloksesta, eikä siitä, että tekisit työn niin kuin hän haluaa. Hänen pitää tietää, että teet kunnon työtä ja antaa sinun tehdä niin.

Teollisuustyöläiset epävarmuuden keskellä

”Normatiivinen” teollisuustyö Venäjällä ei ole nykyisin enää niin hyvin palkattua, että se elättäisi perheen eikä sitä enää pidetä normaalina. Joillekin työläisille turvallisuuden puute työssä tekee työstä prekaaria. ”Turvallisuus” ymmärretään monitasoisesti: se liittyy köyhyysrajan ylittävään palkkaan ja vastaavasti korkeampaan kulutustason, tiettyyn määrään työssä saatavaa itsenäisyyttä ja tunnustusta ja yleiseen teollisuustyöntekijän arvon kunnioittamiseen.

Useimmat työläisten käsitykset virallisen, muodollisen työn turvattomuudesta liittyvät siihen, että heillä on muistiin perustuvia ja jokamiehen käsityksiä asemastaan, mikä mahdollistaa vertailun niin neuvostoaikaiseen työläisyyteen kuin oletettuun normatiiviseen työväenluokkaan. Jälkisosialistinen todellisuus ei vastaa kumpakaan näistä. Ennen vuotta 1991 oli olemassa julkilausuttu sopimus paternalistisen, sosiaaliedut takaavan valtio-työnantajan ja siitä riippuvaisen työntekijän välillä. Lisäksi Neuvostoliitossa vallitsi niin sanottu työn kultti ja muodolliset ja epämuodolliset sanktiot parasitismistä auttoivat ”normalisoimaan” työyhteisön kautta sosiaalisia etuja saavan työläisen asemaa, vaikka tältä puut-

tuikin järjestäytyneet keinot haastaa sosialismin usein huonot työolot ja palkat. Tästä huolimatta työläisillä oli edes jossain määrin valtaa ja erityisesti autonomiaa tehtaan lattiatasolla (Alasheev 1995). Työläisten näkyvän riistämisen ansiosta nämä pystyivät kehittämään kritiikkiä, työläisten ”negatiivista luokkatietoisuutta” (Burawoy 1992, 134–135).

Markkinatalouteen siirtyminen ja sitä seuranneet uusliberaalit reformit johtivat merkittävään etujen, oikeuksien ja palkan vähenemiseen myös niiden onnekkaiden kohdalla, jotka säilyttivät työpaikkansa. Samalla erilaiset virallisesta työstä poisjäämisen pelotteiden, kuten hallinnollis-oikeudellisten pelotteiden, häpeän ja leimautumisen, ja työläisten riippuvuuden tuotantolaitoksesta, merkitys väheni. Lisäksi liberalisaatio ja markkinatalous lisäsivät epävirallisen työn määrää. Itse asiassa tutkimukseni pienet epäviralliset yritykset toimivat usein olennaisina ”paineentasaajina”, eivät pelkästään virallisen talouden esteiden edessä (Andrews ym. 2011, 7), vaan myös tarjoamalla työtä ja epävirallisia tuloja. Nämä tulot muodostavat lähes puolet Venäjän bruttokansantuotteesta. Jos sosialistiselle taloudelle tyypillinen tulojen moninaisuus on vain kasvattanut merkitystään, oli sitten kyseessä 500 ruplaa (noin 10 €), jonka maaton talonpoika saa päivässä kerätessään sieniä rikkaalle moskovalaisnaapurilleen, tai kymmenkertainen summa, jonka kuutamourakoiva putkimies saa asentaessaan isoon asuntoon keskuslämmityksen. 20 vuoden kuluttuakin muisto shokkiterapian aikaansaamasta muutoksesta on edelleen merkityksellinen, kun arvioidaan sitä, mikä on ”normaalia” ja mikä ei. Virallisen työpaikan palkkojen, etujen ja oikeuksien nopea ja suoraviivainen muutos merkitsee sitä, että virallista työtä on alettu pitää turvattomana. Kun mikään jokapäiväisessä työelämässä ei ole enää normaalia, haastateltavani olivat entistä halukkaampia kokeilemaan vaihtoehtoisia tapoja kotitalouden toimeentulon turvaamiseksi. Virallisessa työsuhteessa on useita huonoja puolia ja se ei ole monista syistä Venäjällä niin houkutteleva kuin lännessä.

Uusliberaali malli inhimillisen pääoman maksimointiin pyrkivästä, itseään säätelevästä subjektista edellyttää henkilökohtaisia tarkkailun ja arvioinnin tekniikoita. ”Itsekunnioitus” ja häpeä nähdään tekniikoina, jotka auttavat tätä hallintaa ja tuottavat entistä helpommin muokattavissa olevia subjekteja (Cruickshank 1993). Virallinen työsuhde ja säännöllinen palkka ovat tärkeitä henkilön itsearvostukselle. Työläisen minuuden arvioiminen on kuitenkin hankalaa, kun ottaa huomioon järjestyttävän siirtymän yhteisöllisyyttä korostavasta ajattelutavasta individualistiseen, joka tapahtui myös työelämään liittyvien riskien rakenteessa sosialismista jälkisosialismiin siirryttäessä. Ennen markkinataloutta ollut ”maailmanjärjestys” (Verdery 1996) tai sosialismin kaudelta periytyvät ”muistetut resurssit” (Straugh 2007) näkyvät edelleen yksilöiden ja kotitalouksien toiminnassa ja sallivat kielteisenä näyttäytyvän nykyajan vertailun myyttiseen, mutta merkitykselliseen sosialistiseen yhteiskuntasopimukseen.¹¹ Haastateltavieni itsekunnioitus liittyy lisääntyvässä määrin riippumattomuuteen naurettavana pidetystä suorittamisesta ja virallisesta työstä, joka vaatii itsensä alistumista niin ulkopuoliseen kuin yksilöityyn sääntelyyn. Nykyiset sääntelytekniikat nähdään huonoina verrattuna neuvostoaikaiseen työkuriiin.

Työläisten suhtautuminen työnantajiinsa on ymmärrettävissä jälkisosialistisen työn kulttuurista ja sosiaalista taustaa vasten. Työläinen-työnantaja -suhteeseen sosialismin aikana kehittynyt yhtiökohtaisuus on johtanut työvoiman huomattavaan hiljaisuuteen ja riippuvuuteen (Friebel & Guriev 2000), mutta se on myös edesauttanut työläisidentiteetin ja sosiaalisten verkostojen syntyä. Yksittäisten kaupunkien koko työvoima oli usein yhden yrityksen palveluksessa, ja työnantajat sulautuivat työläisten elämään tarjoamalla kauppoja, viljelypalstoja, päiväkoteja, ruokaloita ja julkisen liikenteen lippuja. Työläisten eri elämänalueet siis limittyivät työpaikan kautta. Tämä mahdollisti kollektiivisten identiteettien ja lojaliteettien muodostumisen, vaikka elinolot olivat käytännössä usein vaikeat. Elizabeth Dunn on luonnehtinut näitä

ihmisten välille muodostuneita velvollisuuksia tulokseksi ”sulautuneesta henkilöllisyydestä”, itsestään tietoisien työvoiman jäsenten subjektiviteetista (2004, 162–174). Yritykset, joiden varaan työläisten identiteetti oli rakentunut, kuolivat vuoden 1991 jälkeen. Niiden mukana katosivat riippuvuutta luoneet infrastruktuuri ja työläisille tarjotut sosiaalietuudet.

Vaikka jälkisosialistinen työvoima kutistui pieneen osaan entisestä, sosiaaliset suhteet ja työhön liittyvät identiteetit ovat säilyttäneet merkityksensä. Itäeurooppalaisten tukeutumista epävirallisiin, sosiaalisiin keskinäisen avun ja palvelusten verkostoihin on laajasti tutkittu (Caldwell 2004; Dunn 2004; Ledeneva 1998; Patico 2008). Sosialismin aikana verkostot syntyivät vastauksena puutteeseen. Ne kuitenkin kantavat pidemmälle kuin ne olosuhteet, joissa ne ovat syntyneet; epävarmuutta palkkatyön lisäksi on tärkeissä hyvinvointipalveluissa kuten terveydenhuolto ja asuminen. Vaikka ihmiset vaihtavat työpaikkaa ja muuttavat elämäntapojaan, he saattavat edelleen saada entiseen työhön perustuvaa tukea. Monien laajat, usein työhön perustuvat sosiaaliset verkostot ovat ensiarvoisen tärkeitä niille, jotka haluavat ottaa riskin taloudellisesta marginalisaatiosta virallisen palkkatyön ulkopuolella.¹² On hyvä huomata, että sosialistisesta talousjärjestelmästä peräisin olevat instituutiot, kuten sosiaaliset verkostot, muokkaavat todellisuutta myös uudessa markkinataloudessa. Voidaankin väittää, että nämä verkostot ovat tiheämpiä lännessä, missä ihmiset liikkuvat enemmän ja ovat vähemmän juurtuneita yhteisöihinsä.

Yksilö, joka kohtaa lisääntyvää turvattomuutta, voi hyvinkin olla ”oman elämänsä suunnittelija, jonglööri ja lavaohjaaja” (Beck 1997, 95), mutta kokonaisuus riippuu kulisseyksistä olevasta joukosta, eli joko silmännähtävästä tai näkymättömästä sosiaalisesta pääomasta, sekä teatterin omasta kulttuurihistoriasta, eli ajallis-paikallisesta kontekstista. Venäläisten turvautuminen horisontaalisiin verkostoihin (Dunn 2004, 119) osoittaa, että marginalisoitujen sosiaalinen pääoma on juuri sitä, marginaalista.

Horisontaalisissa verkostoissa keskinäinen apu tapahtuu yksilön omassa sosio-kulttuurisessa ympäristössä. Tämä kuitenkin osoittaa, että yhteiskuntaluokka on säilynyt merkittävänä tutkintakategoriana prekariaatista käytävässä keskustelussa. Jotta ymmärtäisimme turvattomien työläisten toimijuutta, tulee meidän kiinnittää

huomio identiteettiin, sillä juuri kollektiivisen identiteetin kautta avautuu näkymä sosiaalisten verkostojen ja keskinäisen avunannon todellisuuteen.

Englannista suomentanut Jukka Pietiläinen

Viitteet

- 1 Artikkelin aiempi versio on ilmestynyt englanniksi: Morris, Jeremy (2012), Unruly Entrepreneurs: Russian Worker Responses to Insecure Formal Employment. – *Global Labour Journal* 3:2, 217–236. Saatavana osoitteessa <http://digitalcommons.mcmaster.ca/globallabour/vol3/iss2/2>.
- 2 Dunn jäljittää ei-niin-menestyksellistä tayloristisen ja fordistisen tuotantotavan soveltamista Neuvostoliitossa ja osoittaa, samoin kuin Burawoy, miten tuotannon pullonkaulat ja sosialismin institutionaaliset yksityiskohdat johtivat suurempaan itsehallintoon työpaikoilla (2004, 9–18). Toisessa kirjansa luvussa Dunn käsittelee uusliberaalin hallintamentaliteetin soveltamista jälkisosialistiseen tuotantotapaan (2004, 94–129).
- 3 YK:n mukaan Venäjä on ”siirtymätalous” eikä varsinaisesti kehittynyt tai kehitysmaa (United Nations 2011). Henkeä kohti lasketun kansantuotteen mukaan Venäjä lasketaan yleensä ylempien keskituloisten maiden joukkoon (World Bank 2010). Kun otetaan huomioon suurten luonnonvarojen epätasainen jakautuminen, tämä määritelmä selittää aika vähän sitä, miten suurin osa työläisistä käytännössä elää.
- 4 Tämän artikkelin englanninkielisessä versiossa tutkimusmenetelmää käsitellään laajemmin.
- 5 Koska haluan suojella haastateltavieni yksityisyyttä olen käyttänyt kaupungista keksittyä nimeä. Olen myös muuttanut henkilöiden nimet ja häivyttänyt yksityiskohtia yritysten luonteesta.
- 6 Sananmukaisesti se tarkoittaa ”yhtiökaupunkia” ja tulee venäjän kielen sanoista ”kaupungin muodostava yritys” (*gradoobrazujuštšeje predprijatije*), mutta tässä artikkelissa siihen viitataan käyttämällä termiä ”tehdaskaupunki”.
- 7 Teollisuustyöntekijä on väistämättä yksinkertaistus laajasta työnkuvien kirjosta, joka sisältää niin ammattitaitoa vaatimattomia kuin sitä vaativia raskaan ja keskiraskaan teollisuuden työpaikkoja, joita Izlutšinin yrityksissä on tarjolla. Siitä huolimatta että termiä on arvosteltu (Spencer 1977), se on hyödyllinen kuvattaessa suurta osaa piirissä tarjolla olevista virallisista työsuhteista, tunnustiirteinään muun muassa kokoaikaisuus, tuotantoon perustuva alistuminen jne.
- 8 Käsitelen tehdaskaupunkia laajemmin tämän artikkelin englanninkielisessä versiossa.
- 9 Georgin työnantaja tarjosi myös matalakorkoisia lainoja kaikille työntekijöille, mikä on hyvin epätavallista.
- 10 Tästä on käytetty nimeä ”penkkitoiminta”: sosiaalinen vuorovaikutus, joka tapahtuu yleisillä penkeillä, jotka ovat julkisilla paikoilla asuintalojen edessä Romaniassa (Kideckel 2004, 46).
- 11 Muistiin liittyvät resurssit eivät ole vain yksilöiden tai yhteisössä jaettuina muistoja sosialismin aikaisesta paremmasta työelämästä vaan niihin voi liittyä myös esineitä kuten valokuvia, muistotauloja ja neuvostoaikaisia rakennuksia, jotka herättävät nykyajan kannalta kielteisiä vertailuja menneisyyteen. Informantit keskustelivat usein henkilökohtaisesta panoksestaan neuvosto-aikana kaupungin elintason nostamiseksi, esimerkiksi infrastruktuurin ja asuintalojen

rakentamisesta.

12 Pahl (1980) väittää että työhön liittyvä identiteetti voidaan säilyttää sen jälkeen kun henkilö on jättänyt tietyn työpaikan, erityisesti jos hänellä

on erityisiä taitoja joita voidaan käyttää vaihtoehtotaloudessa (lainattu Hardingin ja Jenkinsin 1989, 24 mukaan).

Lähteet

- Alasheev, S. (1995), On a Particular Kind of Love and the Specificity of Soviet Production. – *Management and Industry in Russia: Formal and Informal Relations in the Period of Transition*. Ed. S. Clarke. Aldershot, Edward Elgar. 69–98.
- Andrews, D., Caldera Sánchez, A., Johansson, Å. (2011), Towards a Better Understanding of the Informal Economy. – *OECD Economics Department Working Papers* 873. OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/5kgl1mf88x28-en>.
- Ashwin, S. (1999), *Russian Workers: The Anatomy of Patience*. Manchester: Manchester University Press.
- Ashwin, S. (ed.) (2006), *Adapting to Russia's New Labour Market: Gender and Employment Behaviour*. London: Routledge.
- Atkinson, W. (2010), The Myth of the Reflexive Worker: Class and Work Histories in Neo-Liberal Times. – *Work Employment Society* 24:3, 413–29.
- Bjerg, H., Staunæs, D. (2011), Self-Management through Shame – Uniting Governmentality Studies and the ”Affective Turn”. – *Ephemera: Theory & Politics in Organization* 11:2, 138–156.
- Beck, U. (1997), *The Reinvention of Politics: Rethinking Modernity in the Global Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U., Beck-Gernsheim, E. (2002), *Individualization: Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Burawoy, M. (1992), *The Radiant Past: Ideology and Reality in Hungary's Road to Capitalism*. Chicago: University of Chicago Press.
- Burawoy, M. (2001), Neoclassical Sociology: From the End of Communism to the End of Classes. – *American Journal of Sociology* 106:4, 1099–1120.
- Caldwell, M. (2004), *Not By Bread Alone: Social Support in the New Russia*. Berkeley: University of California Press.
- Clarke, S. (2007), *The Development of Capitalism in Russia*. New York: Routledge.
- Crowley, S. (2001), The Social Explosion That Wasn't: Labor Quiescence in Postcommunist Russia. – *Workers after Workers' States: Labor and Politics in Postcommunist Eastern Europe*. Ed. S. Crowley & D. Ost. Lanham MD: Rowman and Littlefield. 219–234.
- Cruikshank, B. (1993), Revolutions Within: Self-Government and Self-Esteem. – *Economy and Society* 22:3, 327–344.
- Dunn, E.C. (2004), *Privatising Poland: Baby Food, Big Business, and the Remaking of Labor*. New York: Cornell University Press.
- Friebel, G., Guriev, S. (2000), Why Russian Workers Do Not Move: Attachment of Workers through In-kind Payments. – *CEPR Discussion Paper* 2368.
- Gentile, M., Sjöberg, Ö. (2006), Intra-Urban Landscapes of Priority: The Soviet Legacy. – *Europe-Asia Studies* 58:5, 701–729.
- Glaser, B.G., Strauss, A.L. (1967), *The Discovery of Grounded Theory*. New York: Aldine.
- Golubchikov, O. (2006), Interurban Development and Economic Disparities in a Russian Province. – *Eurasian Geography and Economics* 47:4, 478–495.
- Lehmann, S.G., Ruble, B. (1997), From ”Soviet” to ”European” Yaroslavl: Changing Neighbourhood Structure in Post-Soviet Russian Cities. – *Urban Studies* 34:7, 1085–1107.
- Harding, P., Jenkins, R. (1989), *The Myth of the Hidden Economy: Towards a New Understanding of Informal Economic Activity*. Milton Keynes: Open University Press.
- Iljin, V. (2006), Pervitšnaja profsojuznaja organizatsija zavoda ”Ford Motor Kompani” vo Vsevoložske (Leningradskaja oblast). <http://go.warwick.ac.uk/russia/intas>.
- Kalleberg, A.L. (2009), Precarious Work, Insecure Workers: Employment Relations in Transition. – *American Sociological Review* 74, 1–22.
- Kideckel, D. (2004), Miners and Wives in Romania's Jiu Valley: Perspectives on Postsocialist Class, Gender, and Social Change. – *Identities* 11, 39–63.

- Larner, W. (2000), Neoliberalism: Policy, Ideology, Governmentality. – *Studies in Political Economy* 63, 5–25.
- Ledeneva, Alena V. (1998), *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Maanen, J., Barley, S. (1984), Occupational Communities: Culture and Control in Organizations. – *Research in Organizational Behavior* 6, 287–365.
- MacDonald, R. (1994), Fiddly Jobs, Undeclared Working and the Something for Nothing Society. – *Work Employment Society* 8, 507–530.
- Miller, P., Rose, N. (1990), Governing Economic Life. – *Economy and Society* 19:1, 1–31.
- Morrison, C. (2008), *A Russian Factory Enters the Market Economy*. London: Routledge.
- Patico, J. (2008), *Consumption and Social Change in a Post-Soviet Middle Class*. Stanford: Stanford University Press.
- Pahl, R.E. (1980), Employment, Work and the Domestic Division of Labour. – *International Journal of Urban and Regional Research* 4, 1–20.
- Roberts, K. (1997), Structure and Agency: The New Research Agenda. – *Youth, Citizenship and Social Change in a European Context*. Ed. J. Bynner, L. Chisholm, A. Furlong. Aldershot: Ashgate.
- Rodgers, G. (1989), Precarious Employment in Western Europe: The State of the Debate. – *Precarious Jobs in Labour Market Regulation: The Growth of Atypical Employment in Western Europe*. Ed. G. Rodgers, J. Rodgers. Geneva: International Institute for Labour Studies.
- Rosstat (2010a), Srednemesjatšnaja natšislennaja zarplata. – *Statističeskoje obozrenije 2010*. http://www.gks.ru/bgd/regl/b10_06/IssWWW.exe/Stg/4/03-08.htm.
- Rosstat (2010b), Uroven žizni naselenija: Velitšina prožitotšnogogo minimuma (za IV kvartal 2010 goda). – *Sotsialno-ekonomičeskoje položenije Rossii*. <http://www.gks.ru/gis/tables/UROV-6.htm>.
- Roy, D. (1954), Efficiency and "the Fix": Informal Intergroup Relations in a Piecework Machine Shop. – *American Journal of Sociology* 60:3, 255–266.
- Smith, V. (2010), Review article: Enhancing Employability: Human, Cultural, and Social Capital in an Era of Turbulent Unpredictability. – *Human Relations* 63:2, 279–303.
- Standing, G. (1999), *Global Labour Flexibility: Seeking Distributive Justice*. New York: St. Martin's Press.
- Standing, G. (2009), *Work After Globalization. Building Occupational Citizenship*. Cheltenham & Northampton: Edward Elgar.
- Standing, G. (2011), *The Precariat: The New Dangerous Class*. London: Bloomsbury Academic.
- Stenning, A. (2005), Where is the Post-socialist Working Class?: Working-Class Lives in the Spaces of (Post-)Socialism. – *Sociology* 39:5, 983–999.
- Stenning, A., Smith, A., Rochovská, A., Swiatek, D. (2010), *Domesticating Neo-Liberalism: Spaces of Economic Practice and Social Reproduction in Post-Socialist Cities*. Malden MA and Oxford: Wiley-Blackwell.
- Straughn, J. B. (2007), Historical Events and the Fragmentation of Memory in Eastern Germany. – *Journal of Political and Military Sociology* 35:1, 103–123.
- Thornley, C., Jefferys, S., Appay, B. (eds) (2009), *Globalisation and Precarious Forms of Production and Employment: Challenges for Workers and Unions*. Cheltenham: Edward Elgar.
- United Nations (2011), Composition of Macro Geographical (Continental) Regions, Geographical Sub-Regions, and Selected Economic and Other Groupings. 17.2.2011. <http://unstats.un.org/unsd/methods/m49/m49regin.htm#ftnc>.
- Verdery, K. (1996), *What Was Socialism, And What Comes Next?* Princeton: Princeton University Press.
- Vokso, L.F., Zukewich, N., Cranford, C. (2003), Precarious Jobs: A New Typology of Employment. – *Perspectives on Labour and Income* 4:10, <http://www.statcan.gc.ca/pub/75-001-x/01003/4096409-eng.html>.
- Williams, C., Round, J. (2007), Beyond Negative Depictions of Informal Employment: Some Lessons from Moscow. – *Urban Studies* 44:12, 2321–2338.
- World Bank (2010), Gross National Income Per Capita 2009, Atlas Method and PPP. World Development Indicators database. 15.12.2010. <http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/GNIPC.pdf>.
- Yaroshenko, S., Omel'chenko, E., Goncharova, N., Issoupova, O. (2006), Gender Differences in Employment Behaviour in Russia's New Labour Market. – *Adapting to Russia's New Labour Market: Gender and Employment Behaviour*. Ed. S. Ashwin. London: Routledge. 122–149.